

HALİDE EDİP ADIVAR VE SON ROMANI

Ömer Ayhan

Halide Edip Adivar'ın Türk edebiyatındaki yerinin 'çok doğru' belirlenmediğini düşünüyorum. Bunun birkaç nedeni olabilir. Kadın haklarının henüz karşılık bulamadığı zamanlarda geniş bilgi birikimi ve güçlü bir kişilikle ortaya çıkışı, sonraki yıllarda Mustafa Kemal Atatürk ile ters düşmeyi bile göze alarak kendi bildiği yolda gitmekteki kararlılığı, onu günümüzde salt bir yazar imgesiyle algılamayı imkânsız kılıyor. Halide Edip Adivar, bir geçiş dönemi yazarı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yazmaya başlıyor. Söz gelimi *Yeni Turan* bir ütopya romanıdır, tıpkı Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara'sı* gibi. Bununla birlikte, Karaosmanoğlu bir Cumhuriyet ütopyasını dillendirirken Halide Edip kâğıt üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nu idealize etmiş gibi görünür. Oysa belki yolun sonuna gelindiğinin ayırımında olan yazarın romanında dile getirdiklerini, pekâlâ Osmanlı İmparatorluğu başlığını atıp Türkiye Cumhuriyeti önermesi olarak da okuyabiliriz. Öncül bir ütopya romanıdır bu hâliyle. Halide Edip Adivar, tıpkı Ahmet Hamdi Tanpınar ve Kemal Tahir gibi bir çağ romancısı. Bunu söylerken ne demek istiyorum?

Ülkenin siyasal, toplumsal ve elbette kültürel alanlarda, kısa sürede baş dönürücü değişimleri yaşadığı zaman diliminde, kalemimi bu değişimlerin olası sonuçlarını göz önünde tutarak kullanagelmiştir. Başta söylemiştim, Halide Edip Adivar'ı salt bir yazar veya öncül bir kadın yazar olarak görmekle yetinemeyiz. Sultanahmet Mitingi'ndeki konuşması, 1920'de hakkında verilen ve neyse ki uygulanamayan idam kararı, Kurtuluş Savaşı'nda sırtında ünifor-

mayla cepheye gidişi, tek partili dönemde iktidarla ters düşmesi ve tıpkı Refik Halid Karay gibi yaşamak zorunda kaldığı sürgün hayatı ve nihayet 1950'de milletvekili olarak Meclis'e girmesi. Ancak yazarın, bunca baskın kişiliğine ve yaşadığı fırtınalı hayat rağmen eserleriyle o derece öne çıkamadığını görüyoruz. Doğruya doğru, adı her dönemde anılan bir yazar. Bir ölçüde dışlandığı 1930'lardaki durumu kestiremiyorum ama benim çocukluğumu ve ilk gençliğimi yaşadığım 1970'li ve 1980'li yıllarda, Halide Edip kanonik bir yazardı. *Vurun Kahpeye* ve *Ateşten Gömlek* en iyi romanları olmayabilir ama içerik öz itibarıyla Kanon'a tastamam uygun düşmüş eserlerdir. Üstelik sadece edebiyatta değil, Türk sinemasında da karşılık bulmuş romanlardır. Feminist duruşuyla salt bir Kurtuluş Savaşı romanı olarak okunması haksızlık olacak *Vurun Kahpeye*, tek başına bile yeterli bir örnek teşkil edecektir. 1949'da çekilen

ilk filmi, Lütü Ö. Akad yönetir. 1964'te Orhan Aksoy ve nihayet 1973'te Halit Refiğ romanı sinemaya uyarlar. Görüldüğü gibi roman yirmi beş yıl içinde üç defa filme alınmıştır ki yerli romanlarımıza böyle bir teveccüh, sinemamızda pek görülmuş bir şey değildir. *Ateşten Gömlek*, *Yolpalas Cinayeti* ve *Sinekli Bakkal*'ın da Yeşilçam'a uyarlandığını düşününce yazarın, edebiyatımızda her zaman öne çıkan bir isim olduğu yanığına düşebiliriz. Zira edebiyatımız ile Türk sinemasının ilişkisi, seyirci / okuyucu bağlamında tam bir uyum göstermemektedir. Buradan çıkan açık sonuçlardan biri, yazarın sinematografik eserler ortaya koyduğudur. Bir de tabii *Sinekli Bakkal* (1936) fenomeni var. Bir süre en çok baskı yapan roman olarak bilinir. Gerçi burada aklıma Reşat Nuri Güntekin'in *Çalığışu* romanı geliyor; ansiklopedi maddelerinde bile rastlanılan bilgiye mim koymakta yarar var. Her ne olursa olsun, uzun süre çok okunan bir roman olduğu muhakkak. Ancak bugün *Sinekli Bakkal* da dâhil olmak üzere, hiçbir romanının okur üzerinde önceki yıllardaki etkisini bire bir koruduğunu söylemek mümkün değil. Can Yayınları'nın yazarın eserlerini yayımlamaya başlamasıyla birlikte belirgin bir ilgi olduğunu ve kimi romanlarının birkaç baskı yaptığını görüyoruz. Yine de bu kadar konuşulan ve en azından kanonik romanlarıyla gündemde yeri olan bir yazarla ilgili en çok okunan kitabın, kendi eserleri değil de özenle hazırlanmış otobiyografisi olması düşündürücüdür.

Peki, neden böyle? Aslına bakılırsa yazarlığının ilk dönemlerinde, bugün pek hatırlanmasa da ciddi eleştirilerle karşılaşmış bir yazar Halide Edip Adivar. İlk dönem romanları için kurgusunun zayıflığından dem vurulmuştur. Ruşen Eşref Ünaydın'ın yazar ve şairlerle röportajlarını topladığı *Diyorlar Ki*'de ise

zaman zaman dilinin 'kılçıklı' olduğundan söz edilir. Yazarların biraz nazik davranmayı tercih ettikleri anlaşılıyor. Zira 'kılçıklı' eleştirisiyle kastettikleri, bozuk cümle kullanımından başka bir şey değil. Fethi Naci, *Sinekli Bakkal*'ı eleştirirken -yazarların ölçülü tenkitlerinin aksine- her zamanki açıklığıyla ağır bir yorumda bulunur:

"Halide Edip romancılığını, düşüncelerinin yanında ikinci plana itmekten çekinmiyor. Fikir gidince insan da kâğıt gibi cansız, manasız oluyor, mistik düşünceleri yeni ve olumlu bir şeymiş gibi ileri sürme, kötü bir Türkçe. Sinekli Bakkal sıradan bir roman."

Fethi Naci'nin eleştiri anlayışının bugün biraz eskimiş, dahası kimi zaman yazarlara karşı kullandığı eleştiri sınırını aşan sözcük seçimlerinin düpedüz sorunlu olduğunu düşünüyorum. Bununla birlikte Halide Edip Adivar'ın son romanı *Hayat Parçaları*'nı (1963) okurken eleştirmene hak verdiğimi söylemeliyim. Belki önce neden *Hayat Parçaları*'nı seçtiğimi açıklamalıyım. Öncelikle son romanı olması benim için bir çıkış noktası oldu. Şöyle ki o dönemde seksenine merdiven dayamış bir yazarın kuşkusuz olgunluk dönemi çalışmasıdır. Dahası, her nedense hakkında yazılı hiçbir eleştiriye rastlayamadım. Yazar ile ilgili yazılmış tezlerde elbette *Hayat Parçaları*'ndan da söz ediliyor. *Hayat Parçaları*, yazarın daha önce okuduğum romanlarıyla kimi ortak özellikler taşıyor. 1960 başlarının sosyal hayatından kesitler var, zaten romanın adıyla birlikte yazarın kısa ön sözü de bu konuda bize ipucu veriyor. Kafasına akseden canlı resimleri yazıya döktüğünden dem vurma, romanın otobiyografik demeyeyim ama kimi tanıklıklara da dayanmış olabileceğini imliyor.

Bir köy sahnesiyle açılıyor roman, bir halk türküsünden yola çıkan dramatik bir hikâyeyle. Askerden dönen oğulun, eşini emanet ettiği babasıyla uygunsuz vaziyette bulması ve hem kendi babasını hem de eşini öldürmesi... Yazar, ilk yirmi sayfadan sonra çok iyi bildiği İstanbul'a ve son yıllarını geçirip vefat ettiği Topağacı yaşantısına odaklanıyor. Günümüzden bakıldığında Topağacı seçimi belki çok anlamlı görünmeyebilir. Söz gelimi Topağacı yerine Şişli deseydi belki daha kolay algılanabilirdi bu tercihi. Yine sinemaya döneceğim. Türk edebiyatında, Edebiyat-ı Cedit'den 1940 sonlarına kadar, Batı'nın modernlik anlayışının iyi kötü uygulanmaya çalışıldığı, maddi olarak üst orta sınıf diyebileceğimiz bir kitlenin ikamet ettiği Şişli, belki en fazla anlatılmış mahalleler arasında Beyoğlu ile yarışır. Oysa 1963'lerde Topağacı kısa süreliğine, edebiyatta olmasa bile Yeşilçam'da Şişli'nin yerini alır. Kabaca 1962-1975 (birkaç yıl oynayabilir) arasındaki zaman diliminde Topağacı, Türk sinemasında Batılı yaşantının, dolayısıyla hem varlıklı insanların hem de evlerindeki hizmetlilerin dünyasını ortaya koyabilmek için en çok çekim yapılan semttir. Halide Edip Adıvar da *Hayat Parçaları*'nın karakterlerini sık sık Topağacı'nda, Güzide Hanım'ın evinde bir araya getirir. Denilebilir ki edebiyatımızın hem edebî romanlarında (Halid Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Peyami Safa...) hem de popüler romanlarında (Muazzez Tahsin Berkant, Güzide Sabri, Nezihe Muhittin...) yer alan Şişli toplanmalarının yerini romanda Topağacı almıştır. Hatta misafirlerin bir bölümü İstanbul'dan gelirken (yazar burada İstanbul derken Galata Köprüsü'nün öte yanındaki, geleneksel yaşamın sürdüğü mahalleleri kastediyor) Güzide Hanım'ın Batılı yaşam biçimini benimsemiş misafirlerinin birçoğu Şişli'den gelirler.

Romanın şahıs kadrosunun kimi özelliklerine geçmeden Halide Edip Adıvar'ın mekân kullanımına değinmek istiyorum. Güzide Hanım'ın evi Topağacı'nda yedi sekiz katlı 'dev' bir apartmandır. Çevredeki kibrit kutusu benzeri evlere âdeta tepeden bakmaktadır. O günün koşulları hesaba katıldığında elbette doğru bir gözlemdir bu ve ne yazık ki yazarın romanda kullandığı mekânlarla ilgili tek başarılı betimlemesidir. Hem Güzide Hanım'ın evi hem de romanda önemli bir yeri olan uluslararası üne sahip yazar Halim Kalem'in evi, sık sık bahsedilen, uğranılan, karakterlerin olayları tartıştığı ve bir sonuca bağladığı mekânlardır. Bununla birlikte mekân duygusu okura geçmez çünkü tıpkı Fethi Naci'nin yazdığı gibi kendi düşüncelerini romanın önüne geçiren yazar, evleri bir odadan diğerine geçilen bir yer olarak anlatıp durur. Romanda Hilton'un önemli bir yeri var. Dönemin en lüks otelinde iki defa nikâh merasimi yapılır.

"Merasim otelin üst katında yapılıyordu. Bir yandan büyük hole açılan küçük odaya bütün şık ve kibar hanımlar dolmuşlar. George da, ev sahibi sıfatıyla hol ile uçtaki oda arasında mekik dokuyordu."

Böyle bir iki cümle daha var. Otelin üst katı, büyük hole açılan küçük oda. Hilton'dan okura kalanlar bundan ibaret. Dügünler iki katlı bir evde özel olarak düzenlense orada da evin üst katı, büyük hole açılan küçük oda gibi tanımlamalarla karşılaşabilirdik. Dügünün Hilton'da yapıldığı bilgisi dışında okur olarak bize geçebilen hiçbir duygu yok. Tabii bütün şık ve kibar hanımlar odaya doluşunca hepsinin aynı tornadan çıktığı düşüncesinden başka gidebileceğimiz bir istikamet yok. Hemen aklıma Orhan Pamuk'un *Masumiyet Müzesi* geliyor. Orada Hilton, mekân olarak ro-

mana damgasını vurur. Orada da şık ve kibar hanımlardan bolca bulunur ama giysilerinden düşüncelerine kadar roman için birçok yaşamsal detay, özenli cümlelerle aktarılır. Romanda, yazar bizi gerçekten dönemin insanlarıyla birlikte 'gerçek bir roman mekânına' sürükler.

Romandaki şahıs kadrosuna gelince, burada da değişen pek bir şey yok. Belki en ilginç Amerikalı bir profesör ve gazeteci olan George Martin'dir. Halide Edip, birçok romanında yaptığı gibi burada da kendi düşüncelerini açıklayabilmek için bir karakter seçimine gitmiş ancak bunun için bir Amerikalıyı seçmesi dikkate değer. Zira romanda yazar Halim Kalem fazla Avrupaidir. Buna karşılık muhallebi dükkânı sahibi Mehmet Efendi; bir halk adamıdır, eski bir mahallede yaşar ve geleneklerine bağlı biridir. Bununla birlikte bakış açısı dar'dır. Aslına bakılırsa aşırı Batılılaşmayı eleştiren ve ideal bileşimin Doğu-Batı sentezinde olduğuna inanan Halide Edip, burada ülkenin durumunu dışarıdan bir bakışla yansıtmak istemiştir. *Hayat Parçaları*'nda yazar, her ne kadar yaşanan zamana bir ayna tutma düşüncesinde olsa da, romanesk bir roman yazmış. George Martin, İstanbul Üniversitesi civarında dolaşırken bir ahşap evin giriş katında pencereden bakan bir genç kızdan çok etkilenir. Evi biraz tuhaf bulur. Batılı yazarların Oryantalist yaklaşımlarını yıllarca eleştirdik, eleştiriyoruz. Peki ya kendi yazarlarımıza ne diyeceğiz? Kızın evinin yerini hatırlayamayan George Martin'in imdadına üniversite öğrencisi Ahmet Gürleyen yetişir. Naciye adındaki kızı tanımaktadır. Son derece düzgün bir insan olan George Martin, Ahmet Gürleyen ile genç kız arasındaki platonik ilgiyi çarçabuk kavrar ve kızın babası yaşında olduğu için, kıza hamilik yaparak iki genci evlendirmek ister.

Burada -bizde adı net olarak konulmamış- bir sınıf çatışması devreye giriyor. Bir yanda Ahmet Gürleyen'in üniversite profesörü babası var ve bu evliliğe en başından itibaren kolayca destek veriyor. Genç adamın annesi ise tipik bir küçük burjuvadır ve oğlunun; babası muhallebi dükkânı işleten, annesi evlerde temizlik yapan bir terzi kızı ile evlenme düşüncesini benimsemesi kolay olmayacaktır. Burada yine Yeşilçam akla gelebilir. Söz gelimi Lütfi Ö. Akad'ın 1971'de kendi senaryosundan çektiği *Anneler ve Kızları* da Topağacı'nda geçer. Ev sahipleriyle hizmetliler arasındaki uçurum, aynı mekân içinde başarıyla ortaya konulmuştur. *Hayat Parçaları*'nda ise Yeşilçam'ın kötü örneklerinde görülen hayalperest çizgi yoksa da Adıvar'ın bir iki eseri dışında sadık olduğu gerçekçilik çizgisine sıkı sıkıya bağlı kalabilen bir kurgudan söz edemeyiz. Özellikle Ahmet Gürleyen ve Naciye'nin evlendirilmesi ve George Martin ile birlikte gemiyle New York'a hareket edilmesinden sonra roman gerçekçilikten ağır bir fantezi dünyasına doğru yol alır. George Martin'in bir arkadaşı olan şuh ve baştan çıkarıcı Amerikalı kadın karakterin Ahmet Gürleyen ile, Naciye'ye rağmen gemide ilişki kurmasıyla başlayan sürece bir de İngiliz Lord'u dâhil edilir. Refik Halid Karay'ın kimi egzotik romanlarında (*Nilgün, Yüzen Bahçe, İki Cisimli Kadın*) gerçekçi akışı zorlayan unsurlara ve tesadüflere rastlarız. Ancak Karay, bizi daha ilk sayfadan nasıl bir roman okuyacağımıza dair dikkatli detaylarla aydınlatır. Kimi tanıklıklardan yola çıkılarak yazıldığına dair bir ön sözle başlayan *Hayat Parçaları* ise yazarın sözüne sadık kalamadığı bir olay akışıyla ilerler. Giderek bir entrika romanına dönüşen *Hayat Parçaları*'nda takip ve bıçaklama gibi heyecan uyandıran sahneler yer alır. İlginçtir; Halide Edip Adıvar, son eserinde bir Orhan Kemal romanına

yaklaşmıştır. Orhan Kemal, yoksulların gözüyle anlatıyordu. Halide Edip Adıvar, burjuva ile birlikte Mehmet Efendi, Dilli Kavak ve Naciye'yi de katarak yoksulun gözünden anlatmayı denemiş fakat -burada yine Fethi Naci'ye dönmek zorundayım- Halide Edip'te insanların cansız, manasız olduğundan dem vuruyordu Fethi Naci. *Hayat Parçaları*'nın en büyük sıkıntısı bu. Tüm karakterler tek boyutlu. George Martin, hiçbir kusuru olmayan 'mükemmel' bir karakter. Dolayısıyla bir roman karakteri olamıyor. Kitapları yabancı dillere çevrilip tüm dünyada çok okunan Halim Kalem (o yıllarda -1963- böyle bir yazarımız var mıydı?) de tek boyutlu. Yazarı bu kadar özgün ve aynı zamanda popüler kılan unsurlar nedir, romanda bunlara dair hiçbir iz yok. Romanda bir de ressam var. Ne var ki onun da sanatçı kişiliğine dair herhangi bir ipucundan yoksunuz. Roman boyunca pısrık bir adam olduğunu ve karısının izin verdiği kişilerin portrelerini yaptığını öğrenebiliyoruz. Kitapta bir defa bile bir iç konuşmaya rastlamıyoruz. Bu yöntemle hiç olmazsa karakterlere belli bir derinlik katıla-

bilirdi. Halide Edip, ilk satırdan son satıra dek, olup biteni 'aktarmayı' tercih etmiş.

Yazara haksızlık etmek istemem. Elbette her romanı aynı düzeyde değil. Söz gelimi bugün fazla üzerinde durulmasa da *Tatarcık*, *Sonsuz Panayır*, *Döner Ayna* gibi belli bir çizginin üstünde romanlar yazmıştır. *Vurun Kahpeye*, sadece kanonik olması hasebiyle geçiştirilemeyecek bir roman. Üstelik Halide Edip Adıvar'ın 'hakiki' bir entelektüel olduğuna kuşku yok. Ancak örneğin Tanpınar, kendi entelektüel birikimini eserlerinin âdeta her kelimesinde duyurabilirken Halide Edip, son derece dikkate değer gözlemleri ve fikirleri arasında, romanlarını beklediğimiz başyapıt düzeyine bir türlü çıkaramıyor. En azından benim için yazarın başyapıtı, anılarını derlediği *Mor Salkımlı Ev*. Harikulade bir anı kitabı. Bir kurmaca yazarının, çok okunan ve kendi deyimiyle en iddialı romanı *Sinekli Bakka*'da bile o atmosferi yakalayamamış olması şaşırtıcı. Yazarın son romanı *Hayat Parçaları* da ne yazık ki vasat bir eser olmaktan ileriye gidemiyor.

DEVLET ANA ROMANINA MARKSİST ELEŞTİRİ YÖNTEMİYLE BAKIŞ

Büşra Ünal

Devlet Ana, Kemal Tahir'in millî ve manevi değerleri canlandırmak üzere kaleme aldığı tezli bir romandır. Roman, Konya merkezli Selçuklu'ya bağlı bir uç beyliği olan Söğüt'te geçmekte ve bir beyliğin devletleşme yolunda yaşadıkları aktarılmaktadır. Marksist bakış açısı için burada önemli olan; dönemin

toplumsal, ekonomik, siyasi durumu hakkında bilgiler içeriyor oluşudur.

Eseri incelemeye başlamadan önce Marksizm ve Marksist tarih anlayışının bir ürünü olan ATÜT hakkında bilgi vermek gerekir.

Marksizm; ideolojisinin temelini, ekonomiye ve üretim ilişkilerine dayandırır. Toplumsal bir varlık olan insan yaşamını sürdürebilmek amacıyla içinde bulunduğu sosyal hayatta bazı zorunlu ilişkiler geliştirir. Bu ekonomik ilişkiler dönemin üretim şartlarıyla birleşerek üretim güçleri gelişiminde bir evreye